VIKIPEEDIA

Maoori keel

See artikkel vajab toimetamist.
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Maoori_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Maoori keel (ka *maori keel*[1]) on austroneesia hõimkonda ida-polüneesia keelte hulka kuuluv keel, mida räägivad maoorid Uus-Meremaal.

Maoori keel on alates aastast 1987 üks kolmest Uus-Meremaa ametlikust keelest. Teised kaks on inglise keel ja Uus-Meremaa viipekeel (viimane alates aastast 2006).

2006. aasta rahvaloenduse andmetel kõneles Uus-Meremaal maoori keelt igapäevase kõnekeelena 157 110 inimest (4,1% elanikkonnast).[2] Põhjasaarel kõneldakse maoori keelt eriti selle kesk- ja idaosas. Kõik maoori keelt kõnelevad inimesed oskavad ka inglise keelt.[3]

Arvatakse, et keel on Uus-Meremaale levinud polüneeslaste kaudu Tahitilt umbes 800. aastal eKr või isegi varem.[4]

2011. aasta seisuga kõneleb maoori keelt emakeelena umbes 60 000 inimest. Vastavalt 2001. aasta uuringute andmetele kõneleb väga ladusalt maoori keelt 9% elanikkonnast ehk umbes 29 000 täiskasvanut. 2006. aasta rahvaloendusel selgus, et see protsent on siiski väiksem – kõigest 4% Uus-Meremaal elavatest inimestest suudab kõnelda maoori keelt.[5]

Maoori keel kuulub Ethnologue'i andmetel ohustatud keelte hulka, sest 1995. aastal leidis maoori keele toimkond, et 100 000 inimest saab küll aru maoori keelest, kuid ei suuda seda kõneleda.[6]

maoori keel (Te Reo Māori)	
Kõneldakse	Uus-Meremaal
Kokku kõnelejaid	60 000
Keelesugulus	Austroneesia keeled Kesk-Ida-Polüneesia keeled Polüneesia keeled Ida-Polüneesia keeled **maoori keel**
Ametlik staatus	
Ametlik keel	Uus-Meremaa
Keelekoodid	
ISO 639-1	mi
ISO 639-2	mao (B)
ISO 639-3	mri

Sisukord

Keele struktuur

Tänapäevases maoori tähestikus on 20 tähte, kaks nendest on digraafid: A, Ā, E, Ē, H, I, Ī, K, M, N, O, Ō, P, R, T, U, Ū, W, NG ja WH.

Kapten James Cook ja teised varased maadeavastajad tegid katseid kirjutada maoorikeelseid sõnu ladina tähtedega, see õnnestus neil vahelduva eduga. Tundub, et kõige suuremaid raskusi põhjustasid konsonandid, keskmine ja viimane täishäälik on aga sageli algses allikas puudu.

Täishäälikud

Maoori keeles on viis foneemiliselt selget vokaalset liigendust ja kümme konsonantfoneemi. Igal täishäälikul on pikk ja lühike vorm. Kuigi üldiselt on väidetud, et vokaali hääldamisel maoori keeles on märgata vähe erinevusi, siis keeleline uuring näitab, et see pole nii. Vokaali pikkus on foneemiline (hääldusparane), aga 4 viiest pikast täishäälikust võib esineda ainult käputäies sõnades, erandiks on /ā/.

Pikkusmärk e diakriitik on muutunud üldtunnustatud meetodiks pika vokaali märgistamisel (hangi), kuid ka kahekordsed täishäälikud on jätkuvalt kasutusel (haangi).

Kaashäälikuid

Maoori keeles on kümme kaashäälikut : h, k, m, n, p, r, t, w, wh ja ng. Seitsmel kümnest māori kaashäälikust on sama hääldus nagu Rahvusvahelises Foneetilises Tähestikus (IPA). Maoori keele konsonantfoneemid on loetletud järgmises tabelis:

	Huulhäälik (bilaarne)	**hambavallil moodustatud sombuline häälik (alveaarne),**	**pehme suulaehäälik (velaarne)**	**kõrihäälik**
klusiil	**p**	**t**	**k**	
Helitu hõõrdhäälik	**wh** [f, ɸ]			**h**
ninahäälik	**m**	**n**	**ng** [ŋ]	
värihäälik		**r** [ɾ]		
poolvokaal	**w**			

Ww /wh/ hääldus varieerub, kuid selle kõige levinum hääldus (kanooniline allofoon) on labiodentaalne hõõrdhäälik.. Teine allofoon on bilabiaalne (mõlema huule abil moodustatav hõõrdhäälik), IPA [ɸ] millel peaks olema ainus varasem Euroopa hääldus, kuigi tegelikult keeleteadlased ei ole selles kindlad, see on ainult oletus.

/ ng / võib esineda sõna alguses. Heaks näiteks on ingliskeelne sõna sing-along (kaasalaulmine), ilma "si"-ta, on inglise keelt kõnelevatel inimestel väga raske sellest sõnast aru saada.

/ h / hääldatakse kõrisulghäälikuna [ʔ] ja / wh / kui [ʔw] mõnel aladel Põhjasaare lääneosas.

/ r / hääldatakse tavaliselt alveolaarse plakshäälikuna, eriti enne / a/. Samas mujal on see ka mõnikord värihäälik.

Asesõnad

Maoori keeles erineb asesõnade kasutus mõningal määral inglise keelest. Mehele või naisele viidates kasutatakse sama asesõna (ia). Kui räägitakse sõnast "meie", siis peab täpsustama, kas kuulaja on lisandunud või mitte. Selleks kasutatakse kaht terminit – eksklusiivne ja inklusiivne kuulaja.

Näide:

Sõna "meie" saab kasutada maoori keeles kaht moodi:

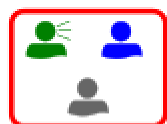
sõna māua kasutatakse siis, kui räägitakse kahest inimesest.

Kui kuulaja on kahest inimesest eraldunud või ta on välja jäetud, siis kasutatakse sõna tāua.[7]

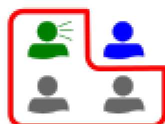
Ainsuslikud asesõnad

	Maoori keeles	Inglise keeles	Eesti keeles	Näide	
esimene pööre	au, ahau	I	mina	Kei te hiainu au. Mul on janu	
teine pööre	koe	you	sina	Kei te kāinga koe? Kas sa oled kodus?	
kolmas pööre	ia	she, he	tema	I titiro ia ki te kurī. Ta vaatas koera.	

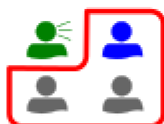
Mitmus ja kaksus

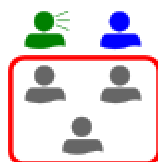
tātou

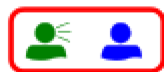
mātou

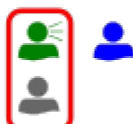
koutou

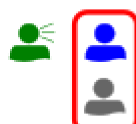
rātou

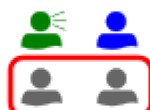
tāua

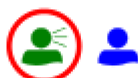
māua

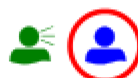
kōrua

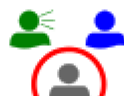
rāua

ahau

koe

ia

	Māori (kaks inimest)	Māori (kolm või enam inimest)	inglise keeles	Eesti keeles	Näide
mitmuse 1. pööre (inklusiivne kuulaja)	**tāua**	**tātou**	**we, us**	**meie/meid**	**Kāore tāua e mokemoke.** Me (kaks meist) ei ole üksildased. Mā tātou katoa tēnei mahi. See töö on mõeldud meile kõigile.
mitmuse 1. pööre (eksklusiivne kuulaja)	**māua**	**mātou**	**we, us**	**meie/meid**	**I homai te koroua i te moni ki a māua.** Vanamees andis raha meile. (kaks inimest, kuulaja pole lisandunud) I haere mātou ki te whare pikitia. Me (kolm või enam inimest) lähme teatrisse (aga mitte kuulaja)
mitmuse 2. pööre	**kōrua**	**koutou**	**you**	**teie**	**Me haere atu kōrua.** Teil oleks parem ära minna (öeldakse kahele inimesele). Tēnā koutou. Tervitused teile! (öeldakse kolmele või enamale).
mitmuse 3. pööre	**rāua**	**rātou**	**They, them**	**Nemad, neid**	**E tākaro tēnehi ana rāua.** Nad (kaks inimest) mängivad tennist He tamariki noa iho rātou. Nad (kolm või enam inimest)) on ainult lapsed

Demonstratiivid

Demonstratiive ehk näitavaid sõnu kasutatakse selleks, et moodustada korrektseid maoorikeelseid lauseid.

```
He + nimisõna + asesõna
```

```
He pukapuka tēnei.
```

```
See on raamat
```

Demonstratiivid kirjeldavad tavaliselt kõnealust asja. Eespool toodud näites oli selleks raamat.

Mõnel juhul kirjeldab demonstratiiv ka kindlat kohta.

	üks asi	mitu asja
see/need (minu juures)	tēnei	ēnei
see/need (tema juures)	tēnā	ēnā
too/nood seal	tērā	ērā

Mitmuse demonstratiivi moodustamiseks, ei kirjutata sõna ette t-tähte.

Nei, nā and rā (tuntud kui deiktik või kohaabisõnad) osutavad kindlale asukohale

nei = siin (ütleja olen mina) nā = siin (ütleja oled sina) rā = seal/kaugemal.

Maoori keeles on ainsuse märkimiseks sõna te, mida on märgata ka eespool toodud tabelis.[8]

Arvsõnad

Vähemalt kuni kokkupuuteni eurooplastega on maoori keeles arve tähistatud tegusõnadega.[9]

Numbrid 1–10:[10]

- 1 tahi
- 2 rua
- 3 toru
- 4 whā
- 5 rima
- 6 ono
- 7 whitu
- 8 waru
- 9 iwa
- 10 tekau

Keelenäide

Ko te katoa o nga tangata i te whanaungatanga mai e watea ana i nga here katoa; e tauriterite ana hoki nga mana me nga tika. E whakawhiwhia ana hoki ki a ratou te ngakau whai whakaaro me te hinengaro mohio ki te tika me te he, a e tika ana kia meinga te mahi a tetahi ki tetahi me ma roto atu i te wairua o te noho tahi, ano he teina he tuakana i ringa i te whakaaro kotah.[4]

Kõik inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt. Neile on antud mõistus ja südametunnistus ja nende suhtumist üksteisesse peab kandma vendluse vaim. [11]

Ngā mihi o te Tau Hou – Head uut aastat!

E kore e ea i te kupu taku aroha mōui. – Sõnad ei suuda väljendada minu armastust sinu vastu.

Tēnā rāwā atu koe – Tänan sind! [12]

Kirjaviis

Maoori keel kasutab ladina tähestikku.

Professor Samuel Lee, kes töötas koos pealik Hongi Hikaga ja Hongi noorema sugulase Waikatoga Cambridge Ülikoolis, kehtestas lõpliku kirjaviisi, mille aluseks oli Põhjamaine (Northern) ja mida hakati kasutama 1820. aastal. Professor Lee kirjaviis on jätkuvalt kasutusel, ainult koos kahe olulise muudatusega: lisaks wh-le saab eristada bilabiaalset (mõlema huule abil moodustuvat häälikut), hääletut hõõrdhäälikut, foneemi huultäishäälikut / w, mis on kooskõlas pika vokaali tähistamisega.

Māorid võtsid innukalt omaks kirjaoskuse. 1820. aastal teatasid misjonärid, et maoorid õpetavad kogu riigis üksteist lugema ja kirjutama. Paberi puudumisel kasutati mõnikord lehti ja sütt, nikerdatud puitu või nahka.

Kirjakeel

Esimene maoorikeelne raamat ilmus 1815. aastal. Thomas Kendall avaldas raamatu pealkirjaga "He Korao no New Zealand", mis tänapäevases kirjaviisis oleks "He Kōrero nō Aotearoa". Esimene maoorikeelne ajaleht Te Karere o Niu Tireni ilmus 1842. aastal. Misjonärid alustasid piibli tõlkimisega maoori keelde 1814. aastal. Piiblit tuntakse Paipera Tapu nime all. Kāterina Mataira on ainus, kes on kirjutanud romaane maoori keeles. Tema kuulsamad teosed on "Makorea" (2002) ja "Nga Waituhi o Rehua" (2012).

Viited

1. Eesti Keele Instituudi keelenõuanne, info saadud meili teel Argo Mundilt
2. http://www.stats.govt.nz/Census/2006CensusHomePage/QuickStats/quickstats-about-a-subject/culture-and-identity/languages-spoken.aspx
3. http://www.maorilanguage.info/mao_lang_faq.html (kasutatud 3. oktoobril 2013)
4. http://www.omniglot.com/writing/maori.htm (kasutatud 3. oktoobril 2013)
5. https://en.wikipedia.org/wiki/M%C4%81ori_language (kasutatud 3. oktoobril 2013)
6. http://www.ethnologue.com/language/mri (kasutatud 30. septembril 2013)
7. http://kupu.maori.nz/Show.aspx?page=14 (Kasutatud 18. novembril 2013)
8. http://kupu.maori.nz/Show.aspx?page=13 (kasutatud 18. novembril 2013)
9. Barton, Bill 2008. *Language of Mathematics*. Springer.
10. http://wikitravel.org/en/M%C4%81ori_phrasebook (kasutatud 9.oktoobril 2013)
11. http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf (kasutatud 27. oktoobril 2013)
12. http://www.korero.maori.nz/news/mlw/ideas/specialoccasions.html (kasutatud 27. oktoobril 2013)

Välislingid

- Maoorikeelne vikipeedia (https://mi.wikipedia.org/)

- Veebileht, kus saab õppida numbreid, loomade, puu- ja köögiviljade nimetusi (http://www.nzhistory.net.nz/culture/maori-language-week/100-maori-words)
- 100 maoorikeelset sõna, mida iga uusmeremaalane peaks teadma. Lehekülje teeb eriliseks seegi, et seal saab kuulata ka sõnade hääldust. (http://www.nzhistory.net.nz/culture/maori-language-week/100-maori-words)
